

Tema 3: Til skræk og advarsel

I 1500-1600-tallet blev magten centraliseret omkring staten, dvs. kongen. I de fleste europæiske lande blev herskerne i løbet af 1600-tallet enevældige. Staten overtog også voldsmonopolet, som blev brugt til at disciplinere befolkningen. Retten til at idømme straffe blev udliciteret til lokale embedsfolk fra lensmænd til sognepræster. Slægten mistede sin ret til hævn, og forbrydelse blev – i overensstemmelse med den evangelisk-lutherske lære – et individuelt anliggende.

Enevælden blev legitimeret ved, at Gud havde afgjort, at kongen skulle have magten. Statsmagten viste sin styrke gennem skærpelse af straffe, der fik karakter af lemlæstelse og mishandling. Den enevældige konge vedtog lovene, afsagde dommene og fuldbyrdede straffene. Det skete i samarbejde med kirken. Systemet byggede på mosaik ret og med de straffe, der fremgik af Mosebøgerne.

Det er særlig tydeligt i 6. bog "Om Misgerninger" i Danske Lov fra 1683. Som i Mosebøgerne er straffene fastlagt ud fra princippet øje for øje og tand for tand. Der tages ikke hensyn til et evt. motiv eller baggrund. For "ugudelige" forbrydelser som homoseksualitet, incest og sodomi, var der dødsstraf.

Den enevældige statsmagt ønskede at opdrage landets indbyggere til at være flittige borgere, der arbejdede til gavn for landet og staten. Sognepræsterne var systemets vigtigste repræsentant i lokalsamfundet. Kristendommen blev brugt til at disciplinere befolkningen. Præsterne nøjedes ikke med at holde gudstjenester. De holdt også øje med, at befolkningen levede i overensstemmelse med den kristne moral. Det var også præsten, der efter gudstjenesten bekendtgjorde nye forordninger til sognebørnene.

I England og Nederlandene oprettede man arbejdsanstalter for at bekæmpe løsgængeri og tiggeri. Det inspirerede Christian 4. til noget tilsvarende. Det var en udbredt opfattelse, at lediggang førte til kriminalitet. I 1600-tallet var op mod 10 % af befolkningen "uden for samfundet". Det kunne være deserterede soldater, småkriminelle, tiggere og omstrejfer.

Midt i København oprettede Christian 4. i 1605 et tugthus. I det skulle voksne løsgængere "som [...] tigge og trygle og ikke med deres hænder arbejde ville fortjene deres føde". I tugthuset skulle fangerne fremstille klæder.

Arbejdskraften stammede fra tiggerjagter, som Christian 4. gav lensmændene og byfogederne ordre til at gennemføre. Der indfangedes også en del børn. Det viste sig hurtigt, at børnene var en mere effektiv arbejdskraft i tekstilproduktionen end de voksne. I 1620 oprettede man derfor et særligt Børnehus, hvor børnene skulle uddanne sig til håndværker. Man holdt op med at indsætte voksne mænd her. Kvindefængslet blev bibeholdt, da det var landets eneste kvindefængsel.

Efter tidens forhold havde børnene det relativt godt på anstalten, men den var ofte plaget af epidemier. De overfyldte beboelseshuse og den mangelfulde rengøring betød, at mange smitsomme sygdomme spredtes i Børnehuset. Fra 1629 til 1632 døde 621 børn af pest. Efter Christian 4.s død blev anstalten lukket, da den gav underskud. Det skønnes, at næsten 5.000 børn fra 1620 til 1649 var indsat i Børnehuset. Kun 630

gennemførte en håndværkeruddannelse. Mere end 2.000 døde. Resten blev løsladt eller flygtede, før læretiden var slut.

Trigger – i gang med temaet

Set med nutidens øjne var straffene i 1600-1700-tallet uhyre brutale, men dengang anså de fleste dem for at være retfærdige. Læreren eller eleverne kan finde billeder på internettet af strafformerne med søgeord som "punishment" + "1600s". De kan bruges til en drøftelse på klassen eller i grupper ud fra spørgsmål som:

- Hvilke straffe blev brugt i 1600- og 1700-tallet?
- Hvad kan være forklaringen på, at disse straffe blev anvendt?
- Hvorfor foregik straffene offentligt?

Spørgsmål til kilderne

1. Forbrydelse – Gud bliver vred

Kilde 1

- Hvilken rolle har Gud i forhold til kongemagten?
- Hvilke problemer er der med edsaflæggelser i retssager?
- Hvad fortæller kilden, om opfattelsen af Guds rolle i samfundet?
- Tror du, at straffen fik folk til at lade være med at sværge falskt? Hvorfor?

Kilde 2 (Manddrab)

- Hvad betyder, at der "bødes liv for liv"?
- Hvordan kan man ud fra kilden se, at forbrydelse og straf nu er et individuelt anliggende – og ikke som tidligere noget, der vedrører hele slægten.

2. Voldelige straffe

- Hvilken rolle spiller gerningsmandens motiv for straffene?
- Overvej, hvorfor brændemærkning i panden blev anset for en hårdere straf end brændemærkning på ryggen.
- Hvad fortæller straffene om den tids opfattelse af tyveri, røveri og sex uden for ægteskabet?
- Hvorfor mon straffen for majestætsfornærmelse og fornærmelse af Gud er så hård – set med nutidens øjne?

3. At miste sin hud ved kagen

- Hvad er det for fire situationer, man ser af afstraffelsen af kvinden?

4. Tilskuere til straffen

- Hvordan blev Struensee og Brandt straffet?
- Hvorfor brugte man mon straffen at blive lagt på hjul og stejle?

5. Tyven Christian Slagter

- Hvorfor mon Jens Færgemand ville betale for, at hans dødsdømte bror blev halshugget og ikke hængt?
- Hvad fortæller det om religionens betydning i 1600-tallet?

6. Dom for utroskab

- Dommen over Blasius og Anne blev eksekveret. Hvordan begrundes det i domsafsigelsen?
- Tror du, at det var alle, der havde været utro i 1600-tallet, der blev straffet sådan? Begrund.

7. Barnet i brønden

Kilde 1

- Hvem mistænkes for at have smidt spædbarnet i brønden? Hvorfor lige den gruppe – og ikke andre?
- Hvordan søger myndighederne at finde den skyldige? Overvej om man dengang havde andre muligheder.

Kilde 2

- Prøv ud fra forholdene i 1600-1700-tallets at forklare de hårde straffe.

8. Hekse skal dømmes

- Se billederne. Hvordan foregår vandprøven?
- Hvordan kan man forklare, at mange faktisk blev dømt som hekse på baggrund af vandprøven?

9. Bødlen og heksen

Kilde 1

- Ifølge en lov fra 1500-tallet måtte en person, der var anklaget for at være heks, ikke udsættes for tortur, før vedkommende havde indrømmet at være en heks. Kan man ud fra kilden se, om loven blev overholdt?
- Tror du, at Peder Kjær blev dømt som heks? Hvorfor?
- Find oplysninger om Jørgen Arenfeldt og hans rolle i hekseforfølgelsen.

Kilde 2

- Hvad kan have fået Karen Madsdatter til at anklage andre for at være hekse?
- Hvilke "beviser" var der for at Karen Madsdatter var en heks?

10. Forbrydere sættes i arbejdslejr

Kilde 1

- Under Christian 4. blev mange dømt til døden som hekse. Hvilke motiver havde kongen mon til at tyve ikke skulle hænges, men sættes i arbejdslejr?
- Hvad viser kilden om Christian 4.s syn på religion?

Kilde 2

- Tror du, at oprettelsen af Bremerholm mindskede antallet af forbrydelser? Hvorfor?

Kilde 3

- Hvilke forbrydelser var tilsyneladende meget alvorlige?
- Overvej hvorfor tilsvarende forbrydelser ikke anses for at være så alvorlige i dag?

11. Tugt- og Børnehuset

Kilde 1 og 2

- Hvad var Christian 4.s formål med Tugt- og Børnehuset?
- Hvad tror du, at der skete med dem, der ikke var stærke?

Kilde 3

- Hvad fortæller det om Christian 4., at han vurderede, hvor længe kvinderne skulle være i Tugt- og Børnehuset?

12. På besøg i Stokhuset

- Hvordan er Stokhuset indrettet?
- Hvordan vurderer kilder forholdene i Stokhuset?
- Hvordan kan man forklare deres holdning til fangernes forhold?